

NIEPODLEGŁOŚĆ I PAMIĘĆ
2025, nr 2 (90)

Grzegorz Kuba

Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku

ORCID: 0000-0001-8308-4809

**Szachy, karty, wróżby.
Rozrywka w muzealnych gablotach**

Wystawy prezentowane w Muzeum Niepodległości od maja do lipca 2024 roku dotyczyły tematyki, która towarzyszy ludziom od wielu lat. Szachy oraz gry karciane już dawno temu stały się popularną rozrywką, mocno też zakorzeniły się w kulturze europejskiej, a nawet światowej. Zaprezentowane ekspozycje naświetliły nie tylko to zjawisko, ale sięgnęły dalej, dowodząc, że szachy i karty były ważne także w trudnych chwilach niewoli i odosobnienia w sowieckich i niemieckich więzieniach.

W dniach 18 maja–31 lipca 2024 roku w Galerii Malarstwa Historycznego X Pawilonu Cytadel Warszawskiej była prezentowana wystawa pt. „Wszystko gra. Szach i mat. Szachy w drodze do Niepodległości”, której pomysłodawczynią i kuratorką była Małgorzata Karolina Piekarska. W ramach projektu wydany został również katalog tym samym tytułem, pod redakcją Tadeusza Skoczka.

W publikacji na 104 stronach zamieszczono siedmiu tekstów. Już na wstępie czytelnika w nastrój królewskiej gry wprowadza Jan Kochanowski i fragment jego poematu pt. *Szachy*. Wstęp redaktora katalogu zatytułowany jest *Skoczek o szachach* i zawiera kilka osobistych refleksji Tadeusza Skoczka związanych z tą grą.

Kolejne części katalogu odnoszą się ściśle do tematyki wystawy, a rozpoczyna je artykuł Joanny Gierczyńskiej *Chwile wytchnienia, czyli szachy i karty na Pawiaku w latach 1939–1944*. Autorka opisuje życie

w więzieniu Pawiak w czasie niemieckiej okupacji. Wskazuje sposoby radzenia sobie w trudnych warunkach, zwracając uwagę, że gra w szachy była elementem pozwalającym więźniom oderwać się od ponurej rzeczywistości. Bardzo ciekawym wątkiem jest fragment wspomnień dra Felicjana Lotha, który opowiadał jak partia szachów uratowała życie młodej Żydówce.

Następne teksty – autorstwa Małgorzaty Karoliny Piekarskiej – odnoszą się bezpośrednio do królewskiej gry. Pierwszy z nich pt. *Szach i mat* dotyczy samej wystawy. Została ona podzielona na dwie części: *Gra* oraz *Gracze*. W katalogu omówiono obiekty ujęte na ekspozycji oraz przybliżono sylwetki znanych postaci historycznych zainteresowanych tą grą. Drugi tekst pt. *Skoczek czy konik, laufer czy goniec, czyli krótka historia szachów* jest niejako uzupełnieniem pierwszego i w sposób syntetyczny przedstawia historię szachów. Omówione w nim zostały początki tej gry, symbolika oraz popularność, którą zdobywała w Europie i poza nią.

Na dalszych kartach katalogu można zapoznać się z obiektami prezentowanymi na wystawie, które pochodzą głównie ze zbiorów Muzeum Niepodległości, jednak nie brakuje eksponatów z innych instytucji: Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku, Muzeum Stutthof czy Narodowego Archiwum Cyfrowego.

Eksponaty prezentowane na wystawie i w katalogu są różnorodne. Na szczególną uwagę zasługują szachownice i bierki szachowe wykonane przez Polaków w czasie zsyłki na Syberię czy stworzone w sposób konspiracyjny, podczas pobytu w obozach oraz więzieniach w 1. poł. XX wieku. Niekiedy materiałem wykorzystanym do zbudowania bierki był chleb.

W katalogu nie brakuje również zestawów szachowych użytkowanych przez znane osobistości. Eksponatem takim jest szachownica wraz z bierkami, których używał Józef Piłsudski podczas partii rozgrywanych z Kazimierzem Kelles-Krauzem. Egzemplarz ten pochodzi ze zbiorów Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku. Szachownice i bierki to niejedyne obiekty w katalogu. Bogaty zestaw pocztówek, rysunków, obrazów, medali i fotografii, prezentujących związki człowieka z królewską grą, pozwala dostrzec wykorzystanie tej rozrywki w ważnych historycznych chwilach.

Opisywana wyżej wystawa jest niejako dopełnieniem innej, prezentowanej w Galerii Brama Bielańska w dniach 10–23 maja 2024 roku

pt. „Wszystko gra. As bierze raz. Z kartami w niewoli i na wolności”. Ekspozycji towarzyszył katalog pod redakcją Tadeusza Skoczka. Publikacja ta jest podobna do tej opisywanej wyżej. Jest to spowodowane podobnym charakterem wystawy – dotyczącej form spędzania wolnego czasu.

W tym katalogu w nastrój karcianej rozrywki wprowadza czytelnika Józef Piłsudski, tłumaczący potrzebę stawiania pasjansa. W dalszej części katalog składa się z czterech tekstów. Pierwszy pt. *As*, autorstwa Tadeusza Skoczka, przybliży kontekst powstania wystawy akurat o takiej tematyce i zwraca uwagę m.in. na upór i stanowczość kuratorki – Małgorzaty Karoliny Piekarskiej. Kolejnym tekstem jest artykuł Joanny Gierczyńskiej pt. *Chwile wytchnienia, czyli szachy i karty na Pawiaku w latach 1939–1945*, opowiadający o wykorzystywaniu kart i gier karcianych w trakcie ciężkich chwil w niemieckim więzieniu na Pawiaku.

Tekst *As bierze raz*, pióra Małgorzaty Karoliny Piekarskiej, omawia wystawę, która została podzielona na dwie części: *Czym grać* oraz *Jak grać*. Pierwsza dotyczy eksponatów, a druga prezentuje rysunki, grafiki oraz fotografie.

Ostatni tekst pt. *Żołędzie, tuzy i arkana, czyli krótka historia kart*, również autorstwa Małgorzaty Karoliny Piekarskiej, syntetycznie, ale zarazem bardzo szczegółowo, przybliży historię kart (zarówno tych „do gry”, jak i tych „do wróżenia”). Czytelnik dowiaduje się o początkach, użytkownikach czy symbolice tego typu rozrywki. Niewątpliwie ciekawym wątkiem jest opisany rozwój kart tarota.

Dalszą częścią publikacji jest wykaz obiektów prezentowanych na ekspozycji. Czytelnik może podziwiać talie kart różnorakiej proweniencji, z różnych okresów, w których zostały wytworzone. Widoczne są karty wykonane przez polskich zesłańców, więźniów sowieckich i niemieckich więzień (m.in. Pawiaka czy Montelupich w Krakowie), karty humorystyczne (np. z rysunkami Henryka Sawki), prezentujące atrakcje turystyczne, władców i wiele innych motywów. W drugiej części katalogu można zobaczyć fotografie, rysunki, plakaty oraz obrazy prezentujące osoby i scenki ukazujące grę w karty. Na szczególną uwagę zasługuje fotografia Józefa Piłsudskiego pochylającego się nad pasjensem (zdjęcie ze zbiorów Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku).

Niewątpliwym walorem wystawy i katalogu są prezentowane zbiory. Kuratorka zebrała obiekty z Muzeum Niepodległości oraz Muzeum Jó-

zefa Piłsudskiego w Sulejówku, jednak większość eksponatów pochodzi z prywatnych kolekcji. Dzięki temu czytelnik miał okazję zapoznać się z dużą liczbą obiektów na co dzień zamkniętych w szufladach właścicieli.

Lektura obu omawianych katalogów pozwala zagłębić się w historię oraz symbolikę gier karcianych i szachowych. Daje to możliwość prześledzenia ich rozwoju oraz wpływu na społeczeństwo (na przykład wtedy gdy gry dawały ukojenie w trudnych chwilach) i wskazuje jak dla ludzkości ważny jest sposób spędzania czasu w sposób relaksujący. Obie publikacje dają możliwość zapoznania się z przedmiotami niezwyklej proveniencji.

Organizowanie tego typu przedsięwzięć jest niezwykle ważne ze względu na tematykę poruszaną na wystawach. Przygotowywanie ekspozycji prezentującej przedmioty towarzyszące człowiekowi w chwilach relaksu pozwala nie tylko przybliżyć historię gier jako zjawiska społecznego, ale też pokazać, że Muzeum to nie tylko patos i rocznice historyczne, ale też miły sposób spędzania czasu.

Grzegorz Kuba

Wszystko gra. As bierze raz. Z kartami w niewoli i na wolności, red.

T. Skoczek, Muzeum Niepodległości, Warszawa 2024, ss. 182.

Wszystko gra. Szach i mat. Szachy w drodze do niepodległości, red.

T. Skoczek, Muzeum Niepodległości, Warszawa 2024, ss. 106.